

Ethno Cultural Content of Emotionally-expressive Units (on material of Kazakh speaking manner)

Mereke Atabayeva

Kazakh National Pedagogical University, Kazakhstan

Abstract: In accordance with all-round perfection of world view of humanity and intensive development of society the functions of language broaden as important means of communication, certain native speaker has interest in receipt, collection of information about different nations and their culture.

This question in modern linguistics is important at the study of national world view and culture with support into language of this ethnos, because cross-cultural and inter-ethnic communication comes true on the basis of connection of world view and culture of ethnos.

This necessity requires development of new direction in linguistics, where the human factor and the anthropocentric paradigm formed in its scopes is the basis of it. In this connection there is also a necessity of all-round study of publicly-social function of language. If in traditional linguistics a problem develops round cognitive, nominative, communicative functions of language, then in anthropocentric linguistics correlation of man and societies are examined in integral system unity, therefore along with the afore-named functions of language basic attention is spared to his regulative, phatic, magic, expressively-emotional functions, as language communication is closely related to

correlation of language and speech, with the matters of types of language functions.

From language a native speaker gets information, beginning from the simple way of life of ethnos to the scale public, human problems that is designated by words, and it is conformity to law, as a "language is the mirror of people", where people are, there is their language, id est there is life, society, development, grow, change, updating of people. In this process, emotions of people send them to the certain actions, and affect to the appearance of action motivation. The emotions of people are reflected in a language, the language in different ways represents the emotional actions of people. For the transmission of emotions such different facilities, as intonation, phrases, word-formation affixes, lexical, phraseological units, are used in a language. By means of expressive function of language, the man gives the ideas, emotions, feelings and they, mainly, are specified, materialize in the lexical system of language. In this connection the graphic, influencing functions of paradigm of the dialectal units, related to the concept of large-little in the regional vocabulary of Kazakh are examined in report.

Key Words: Emotionality, expressivity, ethnocultural semantics, kazakh language, dialectology, history, vocabulary.

Kazaklarda “Kuşların kanatları yorulacak kadar, koşan atın tırnağı tükenecek kadar uzak mesafe” denilen bir deyim vardır. Bu deyişi en iyi anlayanların biri de Kazakların kendisi olmalıdır. Uçsuz bucaksız geniş bozkırları mekan edinerek, kimi zaman sıkıntı çekerek kimi zaman neşeli halde koşarak geçen mesafedir bir Kazak vatandaşı için. Diğer bir

deyimin anlamını şu şekilde aktarabiliriz: “Birliğin başı anlayışla hoşgörüdür”. Deyimde artık felsefeci ve öğretici bir iz vardır. Hatta dünya kültürü ışığında insanoğlu yaşamının astarını yorumlamaya çalışan bir anlam var gibidir. Örnek aldığımız deyimler, Kazakların mesafeye, bir bakışta çok geniş gözüken coğrafyaya yayılmasına rağmen bir bütün, tek bir canlı varlık olduğuna işaret etmektedir. Bu görüşümüzü son zamanlarda öz vatanı Kazakistan’a dönmekte olan yabancı uyruklu Kazakların konuştukları dilden, yani ana dilleri - Kazakçası üzerinden de kanıtlayabilmekteyiz. Dünyanın dört bir köşesine yayılmış olan Kazaklarla Kazakistan Kazaklarını birleştiren önemli unsur onların dilidir, kendi ana dili Kazak Türkçesidir¹. Diğer Türk Dilleri gibi Kazak Türkçesindeki ana kuralların biri ses ve hece uyumudur. Ama çoğu zaman ülkemizin güney kısmında işlek olan enstrumental eklerinin ses uyumu kurallarının dışına sarktığını görüyoruz: **-mınan/bınan/pınan,-ban/man/pan** şeklinde hep kalın kullanılır: **atpınan**, **kölikpınan**). Bu tip örnekler günümüz dilbilimciliğinde **özel işaretler** adını taşır². *Özel işaretler* genellikle herhangi bir dilin ağızlarıyla argolarında rastlanarak, edebi dilin dilsel kurallarından ziyade konuşma şeklinde ve canlı sohbet sırasında önümüze çıkar. Benzeri özelliklerin bulunması gayet doğaldır. Çünkü dil canlı varlıktır; değişir, yenilenir, bir kelimesini kaybederse öteki bir kelimeyi kazanır. *Özel işaretler* yöre sakinlerinin sosyal ve toplumsal yaşamından haberdar etmekle beraber çok eski zamanlara yönelen dilsel, dolayısıyla kültürel kaynaklara da işaret eder. Ama bununla beraber

¹ Kalyev G., Sarıbayev Ş. Kaak Dyalektologyası.- Almatı: Mektep Basımevi, 1967 y.- s. 10-11

² Kalyev, G. Tıl Bilimi Terminderinin Tüsindirme Sözdığı.- Almatı: Sözdik-Slovar 2004.- s. 12

Kazak dilbilimcilerinin yorumlamalarına göre Kazakçadaki *özel işaretler* yok denecek kadar azdır. Dolayısıyla Edebi Kazak Türkçesi genelinde saptanan *özel işaretler* edebi dilin kelime hazinesini hiçbir şekilde etkileyemez ve leksikal bütünlüğünü bozamaz.

Bildiğimiz dilbilimi standartlarına göre Kazak Türkçesindeki yöresel özellikleri araştırma ve kaydetme 20. asrın 30. yıllarına dayanır. Bir ucunda Moğolistan ve Çin, bir yönden Sibiry a ormanlarıyla Hazar Denizi havzası ve Semerkand'la Hive kadar önemli kültür merkezleriyle komşu olma, Kazakçanın yöresel ve sessel özelliklerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Dolayısıyla bu özellikleri **sessel** (**d~l: manday/manlayü v.b.**), **gramatikal** (**baradı/baracak v.b.**), **anlamsal yada leksikal** (**maka/makay - mısır, auit – su deposu, su barajı v.b.**) özellikler diye gruplandırma doğru sayılmaktadır. Kazak Ağızbilim bilim dalının kurucusu Sarsen Amancolov Kazak ağızlarını **batı, güney ve kuzey-doğu** diye üç ana mekan üzerinden araştırır³ [3,143-172]. Köklü araştırmalar neticesinde günümüz Kazak Türkçesinin Ağızlar ve Argolar Haritasını oluşturma ve yayımlama mümkün olmuştur. Kazak Türkçesi Argolar ve Ağızlar Sözlüğü günümüz şartları doğrultusunda yabancı ülkelerde yaşamakta olan Kazakların da dillerini içine katmış, kuru gramatikal ve anlamsal çemberden çıkarak değişik uzak coğrafyalardaki Kazakların dillerini de bilimsel yönden değerlendirmiştir. Böyle bir çalışmaların neticesi olarak eskiden devam eden Kazak ağız ve argolarının üç ana mekanı değiştirilerek, **batı, güney, doğu ve merkez-kuzey** diye **dört** ana mekan şeklinde saptama daha geçerli sayılmıştır. Bununla beraber Kazak ağız ve argo coğrafisini genişletirken **ağız**

³ Amanjolov, S. Kazak Tili Dyalektologyası men Tarihının Maseleleri.- Almatı: Sözdik-Slovar, 2004.- s. 143-172

deyimini kullanmaktan ziyade bir **argo** terimini kullanarak daha çok sınırlandırma ve küçültme bilimsel yönden ispatlanmış sayılmıştır.⁴ Adı geçen gruplandırma her bir grubunun coğrafi büyüklüğüne göre kendi içerisinde de bazı alt maddelerden oluşabilir. Çünkü yöre sakinlerinin bulunduğu toprakların arazi özellikleri, iklim şartlarıyla sosyal yaşamları doğal olarak konuştukları dile de yansımıştır. Örneğin, Kazakistan'ın batı yöresinde işlek olan **şüyşi** kelimesi «sıvı yakıtla yanan ı ışık lambasının gövdesi» manasına eşit gelmektedir ki, etimolojik tahlilini **şın<çin** yani «çini; Çinli, Kıtay»⁵ kelimesine kadar uzamaktadır. Bir başka görüş olarak, «cam, çini, şını» şeklinde olup komşu Ahıska Türkü, Tacik ve Azeri dillerindeki deyişlerle benzerlik göstermektedir. Örneğin, Özbek Türkçesindeki **çinni** kelimesi farfor yani farfordan yapılmış taba anlamına gelmektedir⁶. Kazak Türkçesinde **şüyşi/şişe/işe/ışa/işa** şeklinde geçen sessel varyantlar üzerinde kullanılmakta olan argo «camdan yapılmış taba» anlamındadır ki, “içinde sıvı vardır” anlamını taşıyan «bötelke» kelimesi ise “taba” ve “sıvı” kelimelerinin birleşmiş anlamsal versiyonu olmaktadır. Kazakistan'ın doğu-güney kısmında “şını” diyerek ancak çay içmeye müsait taba, yani bardağa denilir. Bir başka örnek olarak “şölmek” kelimesi de bu yöreye aittir. Kazak Dilbilimcisi A.Nurmagambetov'a göre bu kelime Karakalpak, Nogay Türkçesi, Çuvaş ve Tatar Türkçelerinde de “şişe”, “sıvı aktarmaya yarayan nesne” anlamını taşımaktadır. Kelime kökü çok eski zamanlara dayanır ve Eski

⁴ Sarıbayev, Ş., Nakısbekov, O. Kazak Tilinin Aymaktık Leksikası.- Almatı: Gılım, 1989.- s. 7

⁵ Drevnetryuksky Slovar.- L.: Nauka, Leningrad. otd., 1969.- s. 146

⁶ Uzbeksko-russkiy slovar. V 2-h t.-Taşkent: Uzb.Sov.ensikloped., 1983-1984. – s. 521-522

Türk Abidelerinde geçen **çölmek** kelimesiyle direkt bağlıdır⁷. Eski zamanlarda sıvı nesneyi muhafaza etme amacıyla kullanılmış eşyalar genel anlamda «şını» kelimesiyle adlandırılır, ama vakitle hem kullanım hem de yapım tekniği değişerek “çay içme cihazı - bardak”, “pencere camı”, “lamba ışığının camı” çizelgesi üzerine anlam katmıştır. Kazak argolarında “lamba ışığının camı” şeklinde kullanılan enteresan versiyonların biri de **byala/kuray/kuık/morja** türündeki kelime sıralanmıştır. Bunların ortaya çıkışının değişik görüşleri mevcuttur ki, dilbilimi terminolojisinde “anlamsal versiyon, varyant” olarak bilinen tezlerin etrafına yoğunlaşmıştır. Çünkü bu kelimeler de neticesinde **şüyşe/şişa** deyişi ile alakalıdır. Sıraladığımız örnek deyimler üzerinden Kazak bozkırlarının bir geçiş ülke olduğunu, eski zamanlardaki hem yöresel hem de uluslar arası ticaretin ortasında bulunduğunu söyleyebiliriz.

Kazak dilbilimcilerinin savunduğu diğer bir tezler ise edebi dildeki yöresel özelliklerin sayısal miktarıyla yayılma coğrafisinin önemliliğinden ziyade, yerli halkın yaşam tarzıyla geçmişine yönelik canlı malzeme olabilme özelliğine daha çok dikkat edilmelidir. Çünkü eski çağlara yönelik maddi malzemeler sınırlı haldeyken, edebi dilin yerel özelliklere sahip kolları milli kültür ve sosyal yaşam tarzlarının ana ve kanıtlayıcı örnekleri arasından yer alır. Bu tezler doğrultusunda Kazak ağız ve argo kadroları geçmişine göre ve anlamsal özelliğine göre **umumi Türkçe devri’ne ait kelime, esas Kazaklı kelime, ek olarak değişen kelime, suni-duygusal ağırlıklı kelime** şeklinde

⁷ Nurmagambetov, A. Cergiliktı til ereşelikterinin törkini.- Almatı: Mektep, 1985.- s. 140

gruplandırılmaktadır⁸. Günümüz takip ettiğimiz dilbilimi üzerine tahlil edersek herhangi bir kelime ilkönce gramatikal, morfolojik, cümle bilim ve iletişim aracı malzemesi şeklinde değerlendirilir ki, ama son zamanlarda **antropo merkezietçi dilbilimi** adını taşıyan dilbilimi kolu da **kişi** ve **toplum** çizelgesinde değerlendirmeye ve tahlil etmeye çalışmaktadır. Bu da dilbilimi içeren tahlillerle beraber *kişi dairesinde: iletişim aracı, duygusal-suni özelliği; toplum dairesi içerisinde de: dil ve konuşmanın karşılıklı etkileşimi, toplumsal-sosyal fonksyonu* gibi alt maddeleri üzerine almaktadır. Başka bir deyişle dilbilimi artık toplumbilim ve sosyal bilimleri dallarıyla iç içe yaşama eğilimini göstererek, kişiyle toplum arası ilişkilerinin araştırılmasının ağır bastığına işaret etmektedir.

Herhangi bir kelimenin ilk kullanım sıralarındaki görevi herhangi bir basit nesneyle sıradan bir fiziki hareketi bildirme veya işaretlemeydi. İnsanoğlu beyin gücünün, düşünebilme kapasitesinin artmasıyla ilk görevi/görevlerine başka bir anlamı daha katarak anlam/anlama bakımından büyüme eğilimini göstermiştir. Zamanla o kelime üzerine güzellik, hoşgörü ve mecazi anlam/anamlar gibi karışık fonksyonlar eklenerek daha çok karmaşık hale gelmiştir. Bu kelimenin anlam ve mağna dairesini genişletmesine neden olmuştur. Benzeri gelişme/değişmeyle hep yan yana bulunan önemli madde vardı ki, o da kişinin duygu, düşünce ve ferdi karakteriydi. Sıralamaya çalıştığımız dilbilimciliğiyle diğer sosyal bilimelerin birleştiği nokta da buradaydı. Çünkü duygu, düşünce ve ferdi karakter tüm dünya milletlerine aynı ölçüde geçerli ise de, suni hareketleri dışa sarkan/çıkaran teknik işlemler

⁸ Atabayeva, M. Kazak Tili Dyalektikalık Leksikasının Etnolingvistikalık Negizi.- Almatı: Bilim, 2006.- s. 24-99

farklıydı. Buradan da dünyayı mekan edinen her bir milletin kendi ırk, soy ve yöresine göre, ancak kendine has milli özellikleri, milli kültürleri ortaya çıkıyordu. Dilin duygusal yönlerini tespit etmede yardımı dokunacak kelime kadrolarının da kültürle alakalı yönleri burada bariz şekilde göze çarpar.

Kazak Türkçesindeki yöresel özelliğe sahip kelimeler geçmişe göz atarak eski anlar sosyolojine bakabilmemizde önemli malzemeler arasından sayılır. Bu malzemeleri 1) kullanım üslubu; 2) işlek kelime; 3) işlek olmayan kelime; şeklinde gruplandırabiliriz⁹. Yöresel özelliğe dahil olunan kelimeler *işlek olmayan kelimeler grubu* içerisinde yer alır. Bu tip gruplandırma edebi dilin bir parçası şeklinde değerlendirilerek kullanım sırasındaki sayısal yoğunluğuna dikkat edilir. Çünkü yöresel özelliğe sahip kelimelerin sayısal yönden kullanım performansı hep aynı düzeyde ve aynı derecede olamaz.

Söyleyişte kişinin duygu ve suni davranışı aynı anda yada yan yana benzer veya farklı yönde ortaya çıkabilir. Ama her iki anatomiyin tabii özelliğiyle ortaya çıkışı farklı şeylerdir. Üstelik günümüz bilimsel literatürde net bir şekilde açıklama veren ve sınırlarını netleştiren tezler yok gibidir. Kazaklı bilimsel literatürde “ekspresiv-emosyonel leksika” adına geçen Rusçadan moto mot çevri kullanılarak, “herhangi bir duygusal kelime neytral kelimeye nazaran daha sunidir ve duyguya bağlıdır; eğer herhangi bir kelimenin üzerinden/anlamından duygusallık daha yoğun göze çarpar ise **duygusal kelimeler grubuna** dahil edilir. Ekspresiv yani **sunî hareket** ise zaten duygusallığın bir yedek parçası gibidir, tezleri ağır basmaktadır.

⁹ Bolganbayulı, A., Kaliulı, G. Kazirgi Kazak Tilinin Leksikologyası men Frazologyası.- Almatı: Sanat, 1997.- s. 156-157

Dilbilimi literatüründeki sunî nesne ve duygusallığı belirten kelimeleri “kişi gönlünü, karakterle davranışını etkileyebilir bir deyiş” diye tanımlayan teoriler de vardır¹⁰. Örneğin, «...ne yazık ki, cesaret edemedi. **Hameleon’un** ta kendisi. Üstelik gürültü yaptığına bak. Ne zaman görürsen canı cehennemdeymiş gibi **ürkek bakışlı** Cüke, hava almış lastikçe yuvarlanarak, kendini bahadır sandı dersin. Ama yine de onu kovalayınca kovalanan **deli** sanmayasın (K.Naymanbayev)». Örnekte metin sunî nesne ve duygusal durumu belirten kelimelerle doludur: **hameleon’un, ürkek bakışlı, deli** – argolardır ki, kişi tasfirinde olumsuzluğa işaret ettiği açıkça ortadadır. Benzeri örneği **keşke, cesaret edemez, sanki muradına erişmiş gibi yüzüne bak, delice davranmak, hava almış lastikçe şişmek** kelimeleriyle çoğaltarak kişinin hem fiziki hem de psikolojik durumunu belirten ilginç ve sıra dışı kelimelerin sıkça kullanıldığını fark ederiz. Dilci uzmanlar benzeri kelimeleri tahlil ederken **emotif anlamlı kelimeler** diye ad takmaktadırlar. Herhangi bir kelimenin emotif olmasını o’nun asıl manası, yani duygusallığı belirtir. Çünkü ferdin duygu ve diğer emosyonel halini belirtme hem cümle yapısını etkiler hem de cümle anlamına güzellik katar. Örneğin, *akdangıl* – aşk, sipiker, güzel konuşan; *ak köylek* – hayırsever, *akua* – ahmak, *asirenki* – kaba, sınırsız, *evlyalığın ağacına çıkma* – şırmarmak, haddini bilememek, *ağaç başına yükselme* – dedikoduyu çoğaltma, önemsiz olayı abartılı şekilde iletme, yayma. Bunlar kişiliğin özelliğini çizen, kimi zaman kötü, kimi zaman iyi gösteren kelimeler kadrosundandır. «... hızla *bir paste* yetişiriz. Kaynınız *kıyamet* traktör sürücüsüdür, *aste* korkmayın. *Zauimnen* deniliverilen ufak bir söyleyiş diyebiliriz...»

¹⁰ Orazov, M. Kazak Tilinin Semantikası. Almatı: Rauan, 1991.- s. 108-109

(K.Naymanbayev). Yazar ve şairler benzeri kelimeleri ustaca kullanır, edebi kişiliğinde çoğu zaman benzeri kelimelerle oynayarak ün kazanır. İnsan çevresini görür, hisseder, kafasında yorumlar ve kendine göre bir tanımlamasını yapmaya gayret sarf eder. Tanımlama yaparken de ilkönce bir kelimeye, deyişe, adlandırmaya başvurur. Bu sırada da ferдин çevreye, harekete veya nesneyle hale yönelik bir karşılaştırma ve değerini biçme gibi düşüncesi ortaya çıkar. Belki insanı insan haline getiren, diğer canlı varlığın düşünme sisteminden kat kat büyüğüne sahip olma becerisini geliştiren sevep te burada saklıdır diyebiliriz. Dolayısıyla her bir ferдин karşılaştırabilme becerisi kişinin psikoloji, mantık ve duygu gibi suni gelişmeleriyle direkt bağlıdır. **Karşılaştırma**, nesne, hareket gibi çevredeki varlıklara gösteren tepkisi, iyi yada kötü şeklinde biçtiği bir değerdir. Günümüz şartlarındaki karşılaştırmanın ana maddelerinden biri de güncel olaylara göre şekillenen ama devamlı ve sabit kalan ferдин *kişisel tepkisi*, toplumsal yaşamın getirdiği (hukuki, maddi, manevi, inancına, eğitime, yorum-düşüncesine, cinsine, yaşına, anatomisine, yaşadığı coğrafyaya, ülkeye ve dile göre) *normlarla sınırlamalardır*. Bu sınırlamalar **dilsel değer biçme** gibi ana maddeyi ortaya çıkarır. Dilsel değer biçme kişinin olaya, karşı taraftaki ferde, çevreye gösteren herhangi bir tepkisinin kısa yoludur, insanlar arası iletişimin en uygun ve en üniversal olan “cihazıdır”; bildiğimiz değerlendirmelerin, karşılaştırmanın ve toplumsal olaylara ferдин bir nevi standartlaşmış tepkisiyle beraber kişisel duygusallığı belirtmenin, insan karakteriyle davranış ve psikolojik portresini sergilememin aracıdır.

Güncel konuşmamızda “ortalama”, halk dilinde de “orta şeker” diye tanımladığımız “norm” terimi hemen hemen bütün canlı ve cansız varlığa hitaben kullandığımız kelimelerdendir. Kişisel hayatta sıkça

işittiğimizden dolayı pek dikkat edemediğimiz deyim, şiirsel ve şairane eserlerde başka bir özellekle göze çarpması doğaldır. Şiir, şarkı ve diğer şairane eserlerin çoğu zaman yazarı belli ve kimin ne zaman kullandığını tespit edebiliyoruz. Halk arasında yaygınlık kazanan, “ilk yazarı” belli olmayan deyim, argo ve özel anlamalı kelimeler kişiler arası iletişimin, karşı tarafın duygu ve düşüncesini anlamamanın/anlatmanın asırlarca işlenerek en üst safhasına ulaşan dil zenginliğidir. Örneğin, ferdin vurdumduymazlık, bencillik, kimseyi “takmamamazlık”, “kendini beğenme” gibi olumsuz huyunu belirtmede bu kelimeler asıl fonksiyonunu “en güzel şekilde yerine getirir”. Kazaklarda “Sır”ın (Sırderya nehrinin kısaltılmış şekli) suyu dirseğine bile değmez” şeklinde kullanılan şairane bir deyim vardır. Kişiyin olumsuz tasfiri çok güzel ve çok kuvvetli bir şekilde meydana gelmiştir. Eğer Sırderya kadar büyük nehrin suyunu, bolluğunu ve derinliğini düşünürsek, mecazi ve abartılı anlamın ne kadar kuvvetli olduğunu fark ederiz. Büyükle küçüğün, olumsuzla güzelliğin zıt gelmesi ve karşılaştırılması Türk destan ve halk dilinde sıkça rastlanır. Suyla, suyun derinliğiyle alakalı olan diğer bir argo *Alaköl’ün derinliği (Alaköl adına bir göl) ancak topuğu kadardır* şeklinde geçmektedir. Burada ana konuların *topuk* ve *dirsek* kelimelerinin etrafında yoğunlaştığını görebiliyoruz. Diğer bir örnek *Aladağ Dağları’nı tuttuğu çubuktan dolayı göremedi* şeklindedir. Bu deyimden de kişiyin kimseyi dinlememesi, beğenmemesi, devamlı olmayan işe, nesneye aldanmasıyla bencil davranması gibi olumsuzluğu hissederiz. Normal çevre ve hayat şartlarında hem Sırderya nehri hem de Alaköl gölü bir yaşamın, “güncel ekmek bulmanın” kaynağı ve sosyal yaşamın bir sembolüdür. Aladağ Dağları’nın yazın çok sıcak havalarda bile erimeyen buzla kaplı yüksek pikleri ise Kazaklarda bir mitoloji, kült

anlamına sahiptir. Mesela, çok küçük yaştaki bebeğin hareketlerine sevinme halini belirtmede “Tauday bol” yani “*Dağ kadar yüksek ol*” şeklinde dua (teşekkür) eder. Bu deyimın leksikal versyonu olarak “*Deniz kadar derin ol*” deyimini söyleyebiliriz. Benzeri deyim ve atasözleri günümüz Kazakistan eğitim literatüründe “halk pedagojisi” şeklinde geçerek, Kazakların halk kültürüyle halk eğitiminin önemliliğini sergilemektedir. Özel anlamlı deyiş ve kelimeler asırlardan asırlara değişmeden ulaşan, Kazakların bozkır topluluğu ve göçebe hayat halinde sürdüren sosyal yaşamına son derece uyan, hem eğitim hem de felsefi yönden geçerliliğini tüm zenginliğiyle koruyan bir kültür ekolüdür.

Örneklerden de yola çıkarak suni ve duygusal anlamlı kelimelerin insan hayatında önemli yeri olduğunu ispatlayabiliriz. Bazı dil uzmanlarının belirttiği gibi bu tür kelimeler: a) his ve duyguyu; b) konuşanın moralini, karşılaştırma ve değer biçme dercesini bildirmekle beraber “değer biçme ve karşılaştırma ağırlıklı/anlamlı kelimeler eklerle de meydana gelebilir¹¹.

Böylece suni ve duygusal anlamlı kelimeleri tespit etme araçlarının biri olarak leksik (anlam); deyimsel; vurgu; cümle içi anlam kayması; yapım ekleri gibi teknik durumları sayabiliriz.

Kazak Türkçesinde **yapım ekleri** aracılığıyla ortaya çıkan deyim, argolar nispeten sıkça rastlanır; büyük, iri anlamında kullanılan kelimeler: *әйдіңгірдей, дөңдей, дөйдір, даңғарадай, дәңгілдей, дерендей, дередей, дүмдей, кестапандай, кекірдей, кепірдей* v.b.; küçük, ufak anlamında kullanılan kelimeler: *зәрекендей, кіттай, құйттай, құртамаштай, мыйнаттай, тинамдай, шүкіметтей* v.b.

¹¹ Galkina-Fedoruk, E. Ob ekspressivnosti i emosionalnosti v yazıke //Sbornik statey po yazıkoznanyu.- M., 1958.- s.103-124

Buradaki asıl kökü **büyük-küçük** sıfatı omakla beraber, Kazakçadaki karşılaştırtma fonksiyonundaki **-day/dey,-tay/tey** ekleriyle beraber kullanılmaktadır. **-day/dey** ekleri Eski Türkçedeki **-dag/deg** eklerinin bir devamıdır tezini Kazak Türkologlarından Prof.Dr. M.Tomanov savunmuştur. O'na göre bu örneklerde gözüken **ğ/g > i(y)** değişim şekli çok eski zamanlardan devam eden dilin tarihsel değişim olaylarından dolayıdır¹² [12,204-6.]. Eklerin benzer fonksiyonel özelliğini günümüz Kırgız Türkçesi örneklerinden ve karşılaştırma, küçültme ve sevgiyi bildirme anlamalı kelimelerden görebiliyoruz: **-day/dey** (*ağatay, baladay, tooday* v.b.)¹³. Karaçay-Balkar Türkçesinde de **-lay/ley** şekli mevcuttur, Kırım Tatarcasında da **-day/dey**; Tatar Dilbilimcisi M.A.Habiçev te **-mak,-lak,-lık** eklerinin sessel değişimi tezini savunarak, Umumi Türkçedeki **“ten”** yani **“denk”**, **“denk gelme”**, **“eşit olma”** anlamlarıyla paralel çizmektedir: **teng<-teg,-mek**)¹⁴.

Edebi dilin ağız ve argolarındaki suni ve duygusal anlamalı kelimelerin ana konusuyla gerçek anlamını tespit etmede kendine has özelliği vardır. Çünkü yerel özelliğe sahip argolar bir anda edebi dilin ana motifiyle beraber yerel özelliğin konu/anlam dairesini içine alabilir. Üstelik yerel sosyal yaşamın (iklimin, toplumla coğrafi özelliğin) getirdiği farklar kişinin ferdi davranışlarıyla karışarak anlam bakımından birden fazla kolunu meydana getirir. Bazı bilim adamları bu tip kelimelerin anatomisini şöyle belirtir: suni ve duygusal anlamalı kelimelerin arkasında yaşayan, canlı kişi vardır; o kişinin duygu,

¹² Tomanov, M. Kazak Tilinin Tarihi Grammatikası.- Almatı: Mektep,1981.- s. 204

¹³ Oruzbayeva, B. Slovoobrazovanye v Kırgızskom Yazıke.- Frunze: İlim,1964.-s. 35

¹⁴ Habiçev, M. İmennoye Slovoobrazovanye i formoobrazovanye v Kumanskikh Yazıkah.- M.: Nauka, 1989.- s. 184

düşünce ve kendine göre karakteriyle bir hissi vardır; işte bunlar konu aldığımız kelimelerin meydana gelmesinin ana malzemesidir.

Kişiyin herhangi bir olaya, nesneye, harekete değer biçme ve karşılaştırma özelliğe sahip olması günümüz dilbiliminin de incelemeye çalışan enteresan konularının biridir. Hangi dil olursa olsun dünyaca konuşulan diller ilkönce bir çevre/insan ilişkisidir. Kişiyin değer biçme ve karşılaştırma yeteneği – devredelerden devre sayarak zamanla oluşan ve gelişen kişi zihniyetinin ürünüdür. Kişi hissini, düşünce ve yorumunun kalabalık olması konuştuğumuz dillere güzellik katmanın, kendine, çevreye, nesneye şiirsel ve şairane portre çizmenin tükenmez ve eskirmeycek olan bir üniversal araçtır diyebiliriz. Bunu hem yaşayan şair, yazar eserlerinden hem de ne zaman ve kimin tarafından meydana geldiği tespit edilemeyen deyim, argo ve atasözlerinden görebiliyoruz: “Duyduğun laf taşı parçalar yada kafanı şişirir”.

Yerel argolar ise edebi dilin tam ortasında oluşur, yaşar, gelişir ve zaman-coğrafi çizelgesi dairesinde ilk anlamını kaydırmaya yüz tutar. Bu şekilde edebi dilin daha zengin olmasını sağlar hem de o dili konuşan milletin sosyal yaşamından haberdar eder. Yerel argolarda duygusal kelimelerin sayısından ziyade herhangi bir kelimenin verdiği anlamın daha kalabalık olması dil uzmanlarınca tespit edilmiştir.

Dipnotlar:

Kalyev G., Sarıbayev Ş. Kaak Dyalektologyası.- Almatı: Mektep Basımevi, 1967 y.- 175 s.

- Kalyev, G.** Til Bilimi Terminderinin Tüsindirme Sözdigi.- Almatı: Sözdik-Slovar 2004.-536 s.
- Amanjолоv, S.** Kazak Tili Dyalektologyası men Tarihının Maseleleri.- Almatı: Sözdik-Slovar, 2004.-536 s.
- Sarıbayev, Ş., Nakısbekov, O.** Kazak Tilinin Aymaktık Leksikası.- Almatı: Gılım, 1989.-192 s.
- Drevnetryuksky Slovar.- L.:** Nauka, Leningrad. otd., 1969.- 676 s.
- Uzbeksko-russkiy slovar.** V 2-h t.-Taşkent: Uzb.Sov.ensikloped., 1983-1984.
- Nurmagambetov, A.** Cergilikti til erekşelikterinin törkini.- Almatı: Mektep, 1985.-160 s.
- Atabayeva, M.** Kazak Tili Dyalektikalık Leksikasının Etnolingvistikalık Negizi.- Almatı: Bilim, 2006.-288 s.
- Bolganbayulı, A., Kaliulı, G.** Kazirgi Kazak Tilinin Leksikologyası men Frazologyası.- Almatı: Sanat, 1997.-256 s.
- Orazov, M.** Kazak Tilinin Semantıkası. Almatı: Rauan,1991.- 216 s.
- Galkina-Fedoruk, E.** Ob ekspressivnosti i emosyonalnasti v yazıke //Sbornik statey po yazıkoznanyu.- M., 1958.- s.103-124.
- Tomanov, M.** Kazak Tilinin Tarihi Grammatıkası.- Almatı: Mektep,1981.-206 s.
- Oruzbayeva, B.** Slovoobrazovanye v Kırğızskom Yazıke.- Frunze: İlim,1964.-309 s.
- Habiçev, M.** İmennoye Slovoobrazovanye i formoobrazovanye v Kumanskih Yazıkah.- M.: Nauka, 1989.-218 s.